

I. BALKAN SAVAŞI'NDA BULGARİSTAN ORDUSUNDAKI GÖNÜLLÜ ERMENİ BİRLİĞİ

Bülent YILDIRIM*

ABSTRACT

A VOLUNTEER ARMENIAN DETACHMENT IN THE BULGARIAN ARMY DURING THE FIRST BALKAN WAR

The Balkan war caused the Ottoman Empire loosing nearly the whole territory in Europe and great prestige as well. After the Armenian revolts during the period of Abdülhamid II, some Armenians migrated to Bulgaria and approximately 300 Armenians had a part in the side of the Bulgarian army as a volunteer detachment in the First Balkan War. This volunteer detachment was under the command of General Geneff who was commanding the Volunteer Macedonian-Edirne Brigade of 16.000 soldiers which consisted of Bulgarian and Macedonian irregulars. In this essay, the activities of the Volunteer Armenian Detachment have been examined during the First Balkan war.

Key Words: The First Balkan War, Bulgaria, the Ottoman Empire, Antranik, Volunteer Armenian Detachment

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması kararları Balkanlar'da Bulgarları memnun etmediği gibi Sırpların, Karadağlıların ve Yunanlıların da emellerini tatmin etmemiştir. Sırbistan'ın Makedonya, Bosna ve Hersek, Sancak ve Kosova bölgelerine, Karadağ'ın Sancak ve Kuzey Arnavutluk bölgelerine, Yunanistan'ın Makedonya, Batı ve Doğu Trakya, Ege Adaları ve Girit Adasına, Bulgaristan'ın da, Makedonya, Batı Trakya ve Doğu Trakya'ya sahip olabilmek gibi emelleri vardı. Balkan devletlerinin isteklerinin çakışması ve Balkanlar'a ilgisi olan Avusturya-Macaristan veya Rusya gibi büyük devletlerin de bu bölgelerle ilgili farklı

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

düşünce ve hesaplarının bulunması Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifakta anlaşmalarını engelliyordu. Ancak 1908'de II. Meşrutiyetin ilânından sonra meydana gelen gelişmeler Kiliseler Kanununun çıkması, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Trablusgarp'ı ve Oniki Ada'yı işgal etmesi mevcut durumu değiştirmiştir. Bu arada Rusya da 1905'te Japonya yenilgisinden sonra Balkanlar'la yeniden yoğun bir şekilde ilgilenmeye başlamış, Slav milliyetçiliği ve Ortodoksluk kartıyla, Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan devletlerini birleştirme çabalarına ağırlık vermeye başlamıştı¹.

İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşta başarılı olmasının Balkanlar'da yarattığı heyecan ve bölgedeki Rus büyükelçilerinin diplomatik çabaları sonuç vermeye başlamış, 1912 yılı içerisinde Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak anlaşmalarını tamamlamıştı². Aslında Ruslar, özellikle Avusturya-Macaristan'a karşı, Balkanlar'da bir üstünlük sağlama gayreti içerisindeydiler. Ancak sonuç onların istediği gibi olmamıştır. Son olarak 27 Eylül 1912'de Karadağ ve Sırbistan'ın İsviçre'nin Lucerne kentinde anlaşmaya varmasıyla Balkan birliği tamamlanmış ve savaş kaçınılmaz hale gelmiştir³. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesiyle Türk tarihinin en büyük felaketlerinden biri olan Balkan Savaşı resmen başlamıştır⁴.

Osmanlı Devleti'ne Karşı Ermeni-Bulgar Dayanışmasının Kökenleri

Ermenilerin Bulgarlarla işbirliği ve dayanışmasının temelleri Balkan Savaşı'ndan çok önceki tarihlere, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda meydana gelen gelişmelere kadar gider.

Bilindiği gibi Rusya'nın 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti aleyhine Balkanlar ve Kafkaslar'da başlatmış olduğu savaş, büyük bir hızla

¹ Balkan Savaşları öncesi Balkanlar'daki siyasî durum ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım I-II, TTK. Yay., Ankara 1991; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK. Yay., Ankara 1999, s. 489-695.

² Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası* (Çeviren Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 12-18.

³ Richard C. Hall, *aynı eser*, s. 17.

⁴ *Balkan Harbi Kronolojisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 14.

gelişerek Rus ordularının batıda İstanbul yakınlarına, Yeşilköy'e (Ayastefanos) ve doğuda Erzurum'a kadar gelmeleri ile son bulmuştur. Bu savaşta bir Bulgar gönüllü ordusu da Tırnova yolu üzerindeki Ployeşti'de Ruslarla birleşerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusların Balkanlar'daki yayılma stratejilerine uygun olarak bir Bulgar ayaklanmasının⁶ çıkması ve bu ayaklanmanın ardından meydana gelen birtakım siyasi gelişmeler sonucu başlamıştı. Savaşın sonra Bulgarların, önemli bir oranda Müslüman Türk nüfusun bulunduğu topraklarda bağımsızlığa yakın bir muhtariyet elde etmesi, bağımsız bir Ermenistan kurulması amacındaki Ermenileri etkilemiştir. Hatta Rus yanlısı Ermeniler, Balkan Hıristiyanlarıyla Osmanlı Ermenilerini mukayese etmekteydiler. Onlara göre; Balkan Hıristiyanlarının bağımsızlık ya da özerklik kazanmasının sebebi, Osmanlı Devleti'ne karşı silâhla ayaklanmaları ve Rusya'nın yanında Türklere karşı savaşmalarıydı. Ermeniler ise silâhlı ayaklanmalar gerçekleştirmedikleri ve Ruslarla beraber savaşmadıkları için Berlin'de özerklik koparamamışlardı. Ermeniler özerklik ya da bağımsızlık için Bulgarlar ve diğer Balkan Hıristiyanları gibi silâha sarılmalıydılar. İsteklerini ancak bu şekilde gerçekleştirebilecekleri yönünde bir kanaate kapılmışlardı. Ayrıca bu yolda hareket ederek Avrupa kamuoyunun Ermeni davasına destek vermesi de sağlanabilirdi⁷.

Bulgaristan Emareti'nin kurulmasından sonra da Bulgar-Makedon komitelerinin Makedonya'daki tedhiş faaliyetleri ve mücadele biçimleri onlar için iyi birer örnek olmaya devam etmişti. Taşnak Komitesinin Tiflis'te düzenlediği II. Dünya Kongresi'nde (Nisan-Haziran 1898) Batı Bürosu temsilcisi seçilen ve aynı yıl Bulgaristan'ın Filibe şehrine yerleşen Rosdom (Stepan Zorian) Bulgar-Makedon komiteleri ile ittifak arayışına girmiş ve Ermeni-Makedon Birliğini kurmuştur. Taşnaklar, bu ittifak sayesinde Bulgar-Makedon komitecilerinden patlayıcı maddeler tedarik etmiş ve Ermeni gençleri burada askerî eğitim alma imkânı da bulmuşlardır. Hatta Ermeni ve Makedon komitecileri Osmanlı Devleti'ne karşı ortak eylemlerde de bulunmuşlardır. 1901 yılı yaz mevsiminde Edirne yakınlarında Osmanlı kuvvetleriyle çatışmaya

⁵ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt V (Çeviren Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 479.

⁶ Bu dönemde Balkanlarda meydana gelen ayaklanma ve isyanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Aydın, *Balkanlar'da İsyan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

⁷ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 27-28.

girmişler ve çatışmada altı komiteci ölmüş, iki Ermeni, iki Makedon komiteci de Osmanlı askerleri tarafından yakalanmıştır⁸. Ermeni ve Bulgar-Makedon komiteleri ortak silâhlı faaliyetleri dışında, Cenevre, Paris, Londra, Milano gibi Avrupa şehirlerinde Osmanlı Devleti aleyhinde beraber mitingler düzenleyip propaganda faaliyetlerinde de bulunmuşlardır⁹.

Savaşın Başlaması ve Ermeni Gönüllü Birliğinin Kurulması

Bulgaristan Ordusu, sayı, teçhizat ve eğitim bakımından müttefik Balkan ordularının en güçlüsüydü. Balkan Savaşı için seferberlik tamamlandıktan sonra, Bulgar kuvvetleri General Vasili Kutinchev komutasında 79.370 kişilik I. Ordu, General Nikola İvanov komutasındaki 122.748 kişilik II. Ordu ile General Radko Dimitriyev komutasında 94.884 kişilik III. Ordu'dan oluşmaktaydı. Bu kuvvetlere ek olarak Makedonya cephesinde 48.523 askerleri, Hasköy ve Rodop Müfrezelerinde de 33.180 askerleri bulunmaktaydı. Ayrıca Rodop bölgesi, yaklaşık 16.000 kişilik Makedonya-Edirne Gönüllüleri olarak adlandırılan ve daha çok gönüllü komiteci ve çetecilerden oluşan düzensiz birliklerce desteklenmişti¹⁰. Yaklaşık 300 kişilik Gönüllü Ermeni Birliği'nin de bu düzensiz birliklere dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı kuvvetleri ise Abdullah Paşa komutasında Trakya'da konuşlanan I. Ordu (Doğu Ordusu), Ali Rıza Paşa komutasında Makedonya'da konuşlanan II. Ordu (Batı Ordusu) ve Edirne'nin güneybatısına Batı Trakya ve Rodop bölgelerinde konuşlanan Yaver Paşa komutasındaki Kırcaali Müfrezesinden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti ordusunu 24 Eylül 1912'de seferber ettiğinde Doğu Ordusu'nun 115.000, Batı Ordusu'nun ise 175.000 mevcudu bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti Balkanlar'da toplam 290.000 kişilik ordusuyla Balkan müttefiklerinin 480.000 kişilik ordularına karşı savaşmak zorunda kalacaktı¹¹.

⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987, s.541; Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation-Dashnakutiun, 1890-1924*, OEMME Edizioni, Milan 1990, s. 59-60.

⁹ Esat Uras, *aynı eser*, s. 541-542.

¹⁰ Richard C. Hall, *aynı eser*, s. 32.

¹¹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK. Basımevi, Ankara 1993, s. 11; Richard C. Hall, *aynı eser*, s. 30; Orduların sayısı hakkında farklı rakamlar da öne sürülmektedir, Barbara Jelavich Balkan Tarihi adlı çalışmasında, Osmanlı kuvvetlerinin 320.000, Balkanlı müttefiklerin ise yaklaşık 700.000 kişi olduğunu ifade etmektedir. Bkz, Barbara Jelavich *Balkan Tarihi II* (Çeviren Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yay., İstanbul 2006, s. 102.

Ermeni Gönüllü Birliğinin de yer aldığı Bulgar kuvvetlerinin karşısında bulunan Yaver Paşa'nın emrindeki Kırcaali Müfrezesinin görevi; doğu ve batı orduları arasındaki fiziki bağı ve irtibatı sağlamak, İstanbul-Selanik demiryolunu korumaktır. Ayrıca Kırcaali Müfrezesi savaşın başlaması ile birlikte vakit kaybetmeden Hasköy ve Tırnova-Seymen doğrultusunda ilerleyerek demiryolunu tahrip edecek, üzerine mümkün olduğu kadar düşman kuvveti çekerek esas Bulgar kuvvetlerinin Edirne-Kırklareli yönünde yapacağı saldırıların gücünü azaltmaya çalışacaktı. 18 Ekim'de Bulgar taarruzu başladığında Müfreze 21.155 kişilik bir kuvvete sahipti¹².

Gönüllü Ermeni Birliğinin başında ünlü Taşnak komitecisi Antranik Ozanyan¹³ bulunmaktaydı. Antranik kendisinin kumanda ettiği II. Sasun isyanının (Nisan-Temmuz 1904) bastırılmasının ardından Osmanlı topraklarını terk etmiştir. Önce Kafkasya üzerinden Cenevre'ye geçen Antranik daha sonra

¹² *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, Cilt 2, Kısım 3, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 340, 346.

¹³ 1865 yılında Şebinkarahisar'da doğan Antranik, burada 1885 yılında başlayan Ermeni ihtilâl hareketine ilk katılanlardan biri olmuştur. Antranik, 1890'ların sonunda babası ile tartışan bir Türk'ü öldürmüş ve İstanbul'a kaçmıştı. İstanbul'da Hınçaklarla tanışmış ve bir Türk polis şefinin öldürülmesi işini üzerine almıştı, bu cinayeti işledikten sonra Batum'a kaçtı. Antranik'i Ermeniler arasında üne kavuşturan Sasun bölgesindeki çete faaliyetleri olmuştur. Antranik ve 40 silâhlı adamı 16 Mayıs 1895'te Sarıkamış'tan Osmanlı sınırlarına girerek Sasun'a geçmişti. Burada Serop çetesine katılmış 1899'da Serop öldürülünce de onun yerine geçmişti. Antranik 3 Kasım 1901'de adamlarıyla ve halktan da bazı kişilerle Sasun yakınlarında dağlık bir bölgede bulunan Arak Manastırı'na çekildi. Manastırda yetim çocuklar, öğretmenler ve diğer çalışanlar vardı. Ermeniler, yetimleri buradan almak için teşebbüste bulundularsa da Antranik bu talebi reddetti. Dört tabur Osmanlı askeri manastırı kuşattı. Antranik'in amacı Avrupa'nın dikkatini bu bölgeye çekerek müdahale edilmesini sağlamaktı. Gerçekten de Van'da bulunan Rus Konsolosu hemen Muş'a gelerek olayı yakından takibe başlamıştı. Bu sebeple Osmanlı askeri manastıra müdahalede bulunamadı. Bitlis Valisi Hüsnü Bey ve Muş Komutanı Ferik Mehmed Ali Paşa 22 Kasım 1901'de İstanbul'a gönderdikleri raporda; Antranik'in eşkıyasıyla birlikte iki yıldır bu bölgede birçok Müslüman'ı katlettiği, Sasun'un Ermeni köylerine girerek Ermenilere çeşitli işkenceler yaptığı, böylece avane topladığı ve ovada sıkıştırıldığı için dağda bulunan manastıra çekildiği, bu kadar ele girmiş iken yakalanmazlarsa Ermenilerin cüretlerinin daha da artacağı, fikirleri pek bozuk olan Muş Ermenilerinin bir yabancı görür görmez türlü türlü yalanlarla hükümet aleyhine konuştukları, Rus konsolosunun Muş'ta beklediği bildiriliyordu. Osmanlı askerinin müdahale edememesinden faydalanan Antranik bir gece adamlarıyla birlikte Manastırdan kaçmayı başarmıştır. Bu olay çeteler arasında onu efsaneleştirdi. Nisan 1904'te başlayan II. Sasun isyanının silâhli idarecisi de Antranik olmuştu. Ancak Osmanlı Devleti isyanı hemen bastırılmış ve bunun neticesinde Antranik ve fedaileri Ahlat yoluyla Osmanlı topraklarını terk ederek Kafkasya'ya geçmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Selvi, "Hangi Antranik", *2023 Dergisi*, S. 12, Ankara Nisan 2002, s. 30-35.

Mart 1905'te Taşnakların güçlü bir teşkilât oluşturdukları Bulgaristan'a geçmiştir. Burada Filibe şehrinde Ermeni yazar Ruben Zartaryan'ın evinde bir yıl kadar kalmıştır¹⁴. Antranik, Taşnak Komitesinin 22 Şubat-4 Mayıs 1907 tarihleri arasında Viyana'da gerçekleştirdikleri IV. Dünya Kongresine de katılmış, kongrede radikal fikirleri ile dikkat çekmiş ve çete temsilcisi (Demonstrative-Terrorist Body) seçilmiştir¹⁵. Daha sonra Antranik Bulgaristan'a geri dönmüş ve burada Balkan Savaşlarında beraber savaşacakları Makedon-Bulgar komitecileriyle sıkı ilişkiler kurmuştu.

Seferberlik ilânıyla birlikte Bulgar uyruklu Ermeniler Bulgar ordusuna yazılırken, Bulgaristan vatandaşı olmayan ve 1890'lı yıllarda Anadolu'da meydana gelen yoğun Ermeni ayaklanmaları sırasında Osmanlı Devleti'nden Bulgaristan'a göç eden Ermeniler de savaşa katılmak istemişler ve bu taleplerini Bulgar makamlarına iletmışlerdi. Sadece Rusçuk'ta bulunan Ermeni göçmenlerden 60 kişi gönüllü olarak Bulgaristan ordusu saflarında Türklere karşı savaşmak istediklerini belirtmişlerdir. Varna ve Filibe gibi çeşitli şehirlerdeki Ermeni göçmenler de aynı talepte bulunmuşlardı. Ermeni gönüllüleri ilk olarak Sofya, Varna, Filibe, Burgaz ve Dobriç'te toplanmışlardı. Daha sonra tamamı Sofya'da bir araya gelmiştir¹⁶.

Bu arada Antranik Ozanyan, Hugas Minasyan ve Haçik Tovavçyan 27 Eylül 1912'de Bulgar makamlarına resmen başvurarak Makedonya-Edirne Savaşçıları ile beraber savaşa katılmak istediklerini bildirmişlerdi. Bulgarlar 3 Ekim 1912 tarihinde verdikleri cevapla Ermeni gönüllülerin kendi subayları ve sancakları ile Makedonya-Edirne Tugayına katılmalarına izin vermişlerdir. 8 Ekim 1912'de törenle yemin eden Ermeni bölüğü 16 Ekim 1912'de 231 gönüllü ile resmen Bulgar ordusuna katılmıştır. Daha sonraki katılımlarla sayıları 273'e ulaşmıştır¹⁷.

Gönüllü Ermeni Birliği'ne yardımda bulunmak amacıyla Ermeniler özel dernekler kurmuşlar, onların giysi, yiyecek ve savaş malzemeleri gibi

¹⁴ Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, (Çeviren Mariam Arpi-Nairi Arek), Perî Yay., İstanbul 2003, s. 124.

¹⁵ Haluk Selvi, *aynı makale*, s. 32-33; Hratch Dasnabedian, *aynı eser*, s. 85 ve 86. sayfada 8. dipnot.

¹⁶ İliya İliev, "Çedata na Armenskiya Narod za Svobodata na Bılgariya", *Bılgari i Armenski Zaedno Prez Vekovete*, Sofya 2001, s. 367.

¹⁷ İliya İliev, *aynı eser*, s. 368-369.

ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Ermeni tüccarların da desteğiyle para toplamışlardı. Bu çabalara Ermeni kadınları da katılmış, onlar için giyecek, sırt çantaları hazırlamışlar ve nakışlı sancaklar dikmişlerdi. Ayrıca İngiltere Ermenileri de savaşta kullanmaları için 1000 kama göndermişlerdi¹⁸.

Ermeni Birliği'nin Sofya'dan cepheye hareketi esnasında Rusya Bolşevik liderlerinden Leon Troçki de orada bulunmaktaydı. İçlerinden bazılarıyla görüşme imkânı da bulmuştu. Ekim ayının ortalarında silâh talimi gördükleri Sofya'daki kız lisesinden çıkan Ermeniler yaşları 19-45 arasında değişen esmer, sakallı ve bıyıklı 230 kişiden oluşmaktaydı. Gönüllülere askerî tarzda çeki düzen verilmekle beraber onlar kendi sivil kıyafetlerini giymekteydiler. Bölüğe resmî olarak Karekin Nijdeh isminde bir Ermeni subayı komuta ediyordu. Karekin Sofya'da askerî kolejde okumuş ve savaştan önce Bulgar ihtiyat kuvvetlerinde teğmen olarak görev yapmıştı. Karekin Ermeni gönüllülere aralıksız 10 boyunca günde 10 saat eğitim vermişti. Ancak bölüğün gerçek lideri Antranik'ti. Bölüğün arka sıralarında kalaylı kaplar ve kovalar taşıyan 30 kişilik bir geri hizmetli grubu yürümekteydi. Ayrıca bölükte 4 astsubay ve 4 sıhhiyecisi bulunmaktaydı¹⁹.

23 Ekim 1912'de Ermeni gönüllüleri Çar II. Aleksandır'ın heykeli önünde resim çektirdikten sonra başkent in özgürlük meydanında diğer bölüklerle bir araya gelmişler ve buradaki gösterilerden sonra cepheye doğru yolculukları başlamıştır²⁰.

Ermeni Gönüllü Birliğinin Savaşta ki Faaliyetleri

Ermeni gönüllü birliği Rodop bölgesi yakınlarındaki Hasköy (Haskova) şehrine ulaştıklarında Bulgar ordusu Kırcaali'yi ele geçirmişti. Makedon-Edirne Gönüllülerinin I. ve II. Tugayları Edirne ve Trakya bölgesine gönderilirken Ermenilerin de içinde bulunduğu III. Tugay, Bulgar Kırcaali Müfrezesi Komutanı General Nikola Geneff emrine verilmişti. Ermeni birliğinin Osmanlı kuvvetlerine karşı ilk çatışmasına Mestanlı yakınlarında girdiği, daha sonra Uzun Hamitler ve Balkan Türesi bölgelerinde savaşmışları ve Gümülcine'de

¹⁸ İliya İliev, *Aynı eser*, s. 367, 369.

¹⁹ Leon Troçki, *Balkan Savaşları* (Çeviren Tansel Güney), Arba Yayınları, İstanbul 1995, s. 288-290.

²⁰ İliya İliev, *aynı eser*, s. 369; Antranik Çelebyan, *aynı eser*, s. 152.

konakladıktan sonra Yaver Paşa emrindeki Türk müfrezesini kuşatma harekâtına katıldıkları belirtilmektedir. Ancak Ermeni birliğinin savaş esnasındaki bu faaliyetleriyle ilgili verilen tarihler Türk tarafının askerî kayıtlarıyla çelişmektedir²¹.

Ermeni Birliği'nin de görev yaptığı gönüllü Makedonya-Edirne düzensiz birlikleri savaşta yaptıkları zulümlerle kötü bir ün kazanmıştır. Bu birliklerin özellikle Kırcaali, Gümülcine, İskeçe gibi şehirlerin bulunduğu ve Müslüman Türk nüfusun büyük bir çoğunluk oluşturduğu sahada ilerlemeleri sivil Türk kayıplarını arttırmıştır. Ayrıca bu bölge düşman işgaline uğrayan bölgelerden gelen Müslüman göçmenlerin de geçiş güzergâhıydı²².

²¹ İliev'in ve Çelebyan'ın Ermeni gönüllü birliğinin girdiği savaşlarla ilgili verdikleri tarihler Osmanlı Ordusu'nun kayıtlarıyla çelişmektedir. İliev'in ve Çelebyan'ın eserlerine göre Gönüllü Ermeni Birliği Osmanlı kuvvetleriyle Mestanlı yakınlarında 4 Kasım 1912 günü ilk çarpışmalara girmişler, daha sonra 6 Kasımdan itibaren Uzun Hamitler'de ve Balkan Türesi bölgelerinde savaşmışlardır. 9 Kasımda Gümülcine'ye gelen Ermeni Birliği burada 80 Ermeni ailenin yaşadığı Ermeni mahallesinde konaklamıştır. Daha sonra Ermeni Birliği Yaver Paşa kuvvetlerini kuşatma harekâtına katılmıştır. İliya İliev, *aynı eser*, s. 370; Antranik Çelebyan, *aynı eser*, s. 152. Ancak Osmanlı askerî kayıtlarına göre ise; Bulgar Başkomutanlığı 9 Kasım'da Rodoplar'da bulunan Türk kuvvetlerinin her yönden kuşatılıp yok edilmesi kararını vermiş ve bu görevi Bulgar Kırcaali Müfrezesi'ne vermişti. Ancak bu müfrezeye kendisine verilen görevi yapacak güçte bulunmadığından takviyesi düşünülmüş ve bu amaçla 3. Makedonya-Edirne Gönüllü Tugayı tahsis edilmişti. Tugay 12 Kasımda Hasköy'e varmış 13-14 Kasım gecelerini Aydoğmuş-Kocaşlı-Hasoba bölgesinde geçirdikten sonra 15 Kasım'da, 11 ve 12. taburlarıyla Kırcaaliye, 9 ve 10. taburlarıyla Ayvacık-Kabaviran-Hasımlar-Alimbeyler bölgesine ulaşmıştı. Ayrıca Balkan Türesi ve Uzun Hamitler bölgesindeki savaşlar da 19-20 Kasım tarihleri arasında meydana gelmiştir. Türk askerleri Gümülcine'yi de 21 Kasımda boşaltarak Bodime dolaylarına çekilmişlerdi. İliev ve Çelebyan'ın verdiği tarihlerin tutarsız olduğu anlaşılmaktadır. Ancak savaşılan bölgeler doğrudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, Cilt 2, Kısım 3, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 341-452.

²² Gümülcine, Petric, Toyran şehirlerine yığılan binlerce göçmene, Bulgar askerî yetkililerin hayat ve emlaklarının korunacağı vadiyle memleketlerine dönmeleri söylenmiş, ancak 3-5 bin kişilik kabileler halinde yola çıkan göçmenler 2 km sonra komitecilerin saldırısına uğramış, çoğunluğu kadın ve çocuk 7 bini aşkın göçmen katliama maruz kalmıştır. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK. Basımevi, Ankara 1995, s. 53. Pek çok kaynağa göre Balkan Savaşları sırasında katliam, göç ve bulaşıcı hastalıklar yüzünden 300 binden fazla Müslüman Türk hayatını kaybetmiştir. Balkan savaşlarında Müslüman Türk halkına yapılan zulüm, katliam ve zorunlu göçe tabi tutma olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yay., Ankara 1990, s. 17-178; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün (Çeviren Bilge Umar)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 144-192; Nesime Ceyhan, *Balkan Savaşı Hikâyeleri*, Selis Yay., İstanbul 2006.

Ermeni Gönüllü Birliğinin de içinde bulunduğu General Geneff emrindeki kuvvetlere karşı mücadele eden Yaver Paşa komutasındaki Türk Kırcaali Müfrezesi savaşta kendisinden beklenen hiçbir vazifeyi yerine getirememiş, askerlerin çok fazla firar etmesi ve muharebeye girmek istememeleri sebebiyle sürekli geri çekilmiştir. Bu arada daha savaşın başlarında 24 Ekim'de Bulgarlar Kırklareli'yi ele geçirmiş, Osmanlı Ordusu 28 Ekim-2 Kasım 1912 tarihleri arasında cereyan eden Lüleburgaz muharebelerini de kaybederek Çatalca istihkâmlarına çekilmeye başlamıştı. Sadece Şükrü Paşa komutasındaki Edirne, kuşatmaya kuvvetle direniyordu. Osmanlı Batı Ordusu da düşman karşısında tutunamamış, yalnızca Yanya ve İşkodra Kaleleri düşmana direnmeye devam etmekteydi²³. Böylece Yaver Paşa, hem Doğu Ordusu hem de Batı Ordusu ile irtibatını tamamen kaybetmiş Bulgar kuvvetleri arasında kalmıştı.

Yaver Paşa komutasındaki Kırcaali müfrezesi, Bulgar kuvvetleri karşısında tutunamayarak Gümülcine'ye çekilmek zorunda kalmıştı. Dedeğaç'ın Bulgar güçlerince işgal edilmesi üzerine Meriç Nehri'nden Doğu Trakya'ya geçiş yolu kapanmadan hareket edilmesi gerekiyordu. Meriç'in doğusuna geçildikten sonra güneye doğru ilerleyerek Gelibolu'daki Türk kuvvetleriyle birleşilecekti. Bunu fark eden Bulgar Ordusu, Türk Kırcaali Müfrezesinin önünü kesmeye çalışıyordu. Yaver Paşa askerleriyle birlikte Ferecik'in kuzeyinde Merhamlı bölgesine ulaşmış bulunuyordu. Meriç'ten karşıya geçiş için hazırlıklar tamamlanmış Gemiciköy mevkiinden geçişler başlamıştı. Ancak yağmur ve fırtına nedeniyle Meriç Nehri kabarmış eni 150 metreyi bulmuştu. Karşıya geçiş için yeterli araç da bulunmadığından geçiş çok yavaş ilerliyordu²⁴.

Bu arada General Geneff emrindeki kalabalık Bulgar kuvvetleri, Türklerin geçiş noktasını tespit etmiş ve onları kuşatmışlardı. Muhtemelen Ermeni Gönüllü Birliği de onların arasındaydı. Ancak Ermeni kaynaklarının

²³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım II, TTK. Yay., Ankara 1991, s. 19-37.

²⁴ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 341-452.

abartılı ifadelerle adeta destanlaştırdığı gibi Antranik 273 kişilik birliği ile 10.000 askerin komutanı Yaver Paşayı esir almamıştır²⁵.

Olayın aslı şöyledir; 26 Kasım 1912 günü Ferecik ilçesinin 16 km güneyinde asker yüklü bir Bulgar treni ile Türk keşif kolu arasında karşılıklı ateş açılmış, ardından ateşi kesen Bulgarlar, Kırcaali Müfreze komutanına verilme üzere General Geneff imzalı bir mektup atmışlar ve bir görüşme memurunun gönderilmesini istemişlerdi. Ancak Ferecik'te bulunan Müfreze Kurmay Başkanı Kurmay Binbaşı Hayri Bey bunu önemli görmeyip tercüme ettirdikten sonra dosyasına koydurmuştu. 27 Kasım'da karşıya geçişler tamamlanmadan Bulgar kuvvetlerinin kendilerine yetişeceğini anlayan Yaver Paşa, beraberlerinde bulunan büyük göçmen kafilesinin öldürülmesine engel olmak ve karma karışık hale gelmiş müfreze birliklerini bir düzene sokmak amacıyla 48 saatlik bir ateşkes için Bulgar Komutanlığı'na başvurma kararı almıştı. Bu arada bir kısım birliklerin gizlice karşı kıyıya geçişi de sağlanabilirdi. Bu amaçla Kurmay Binbaşı Fazıl, Tekke sırtlarında bulunan Bulgar Mürettep Süvari Tugayı Komutanı Albay Taneff'le görüşmeye gönderildi. Ancak öneri kabul edilmemiş, Albay Taneff, bizzat Yaver Paşayla görüşmek istemiş ve yapılan görüşme sonucunda belirli şartlarda anlaşılarak teslim olma belgesi imzalanmıştır. 28 Kasım 1912 tarihinde Kırcaali Müfrezesi, 252 subay, 8879 er, 772 hayvan, 8700 tüfek, iki ağır makinalı tüfek ve 8 dağ topu mevcudu ile General Geneff emrindeki Bulgar güçlerine teslim olmuştur.

²⁵ Çelebyan'ın eserinde gerçeklerden uzak ve oldukça hamasi bir şekilde Yaver Paşa'nın esareti şöyle aktarılmaktadır: "15 Ekim 1912 tarihinin güneşli bir sabahı Ermeni bölüğü, Antranik ve Karekin öncülüğünde, haber vermeden korkusuzca Osmanlı siperlerine doğru ilerler. Amacı hızlı ve ani hareketlerle Yaver Paşa'yı teslim almaya ya da savaşı mecbur bırakmaktır. İlgili cephenin Bulgar birlikleri komutanı Protogerov, Antranik'in bölüğünün kendi birliğinden ayrılıp çok ileri gitmesi ve Osmanlı'nın top ateşi altına düşerek yok olmalarından korkarak, kendi özel borazanıyla onları durdurmaya çalışır. Fakat borazanın dudak bölümü çatlamış olduğundan, Antranik'in kulağına ses gitmez ve korkusuzca düşmanın üzerine yürür (!) Şimşek hızıyla ilerleyen Antranik ve askerleri hemen vadiye inerek, Türklerin top atışlarından kendiliğinden korunur. Kahraman(?) kendi cesur askerlerinin başında hiç tereddüt etmeden kararlılıkla Yaver Paşa'nın mevzilerine karşı saldırıya geçer. Yaver Paşa gafil avlanır. Bir taraftan Ermeni bölüğünün acımasız ateşi diğer taraftan da geçilmesi imkânsız azgın Meriç Irmağı arasında sıkışıp kalır. Bu kritik dakikada, kararsız Yaver Paşa biraz düşündükten sonra teslim olup hayatını kurtarmasının daha akıllıca olacağını düşünerek, savaş tutkunu korkunç Antranik ile çarpışmayı göze alamaz..." Antranik Çelebyan, aynı eser, s. 152-153.

Yaver Paşa kılıcını bizzat Tekke sırtlarına gelen General Geneff'e teslim etmiş, General Geneff de birkaç teselli edici sözden sonra kılıcı kendisine iade etmiştir²⁶.

Bulgarlar bundan sonra Doğu Trakya'daki durumlarını güçlendirmeye çalışmışlar, Selanik'te bulunan 7. Rila Tümeni ve 13. Piyade Alayı altı Yunan gemisi ile 27 Kasım'da Dedeağaç Limanına gelmiş ve burada Kırcaali Müfrezesi ile birleşerek doğuya doğru hareket etmişlerdi. Gönüllü Ermeni Birliği'nin de içinde bulunduğu bu Bulgar kuvvetleri Şarköy ve Gelibolu Yarımadasının kuzey kısımlarını ve Marmara denizi kıyılarını işgal ettiler. Bu arada Osmanlı Devleti ve Balkan ittifakı arasında 3 Aralık 1912'de bir ateşkes yapılmış, Londra'daki diplomatik görüşmelerin sonuçsuz kalması ile 30 Ocak 1913'te savaş tekrar başlamıştır²⁷.

Ermeni Gönüllü Birliği, III. Makedonya Edirne Tugayı ile Şarköy ve Mürefte dolaylarında bulunmuştur. Enver Paşa komutasında 7 Şubat 1913'te Şarköy'e çıkarma yapan Osmanlı kuvvetleriyle de mücadele ettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı çıkarmasının başarısız olmasından sonra da bu bölgede kalarak devriye görevi yapmışlardır²⁸. Ermeni Gönüllü Birliği Trakya'da Malkara, Keşan ve İpsala bölgelerinde de faaliyette bulunmuştur²⁹.

22 Nisan 1913'te Şarköy'den ayrılan Ermeni Gönüllü Birliği Makedonya'ya hareket etmiş ancak yolda iken Londra'da barış anlaşmasının imzalandığını öğrenmişlerdir. 27 Mayıs 1913'te Koçani kasabasında silâhlarını teslim etmişler ve törenle dağılarak Sofya'ya dönmüşlerdir³⁰.

Savaşta gösterdikleri başarılarından dolayı, başta Antranik olmak üzere, Ermeni Gönüllü Birliğinden pek çok kişi Bulgaristan tarafından ödüllendirilmiştir. Antranik'e Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın emriyle Bulgar ordusunda teğmen rütbesi ve Bulgar vatandaşlığı hakkı verilmiştir. Ayrıca Antranik'e Bulgar Devletince 600 Frank maaş bağlanmış, kahramanlıklarından dolayı da dördüncü ve üçüncü dereceden gümüş ve ikinci dereceden altın

²⁶ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 445-446, 450.

²⁷ Richard C. Hall, *aynı eser*, s. 57, 91, 106.

²⁸ İliya İliev, *aynı eser*, s. 375-376.

²⁹ Antranik Çelebyan, *aynı eser*, s. 152.

³⁰ İliya İliev, *aynı eser*, s. 377.

haçlarla mükâfatlandırılmıştı. Ermeni birliğinden 1 er asteğmen, 8 er astsubay, 16 er de onbaşı rütbeleriyle ödüllendirilmişti³¹.

Troçki, Kasım ayının sonlarında Sofya'da Ermeni gönüllü birliğinden 20 kadar yaralıya rastlamış ve onlardan bilgi almıştı. Yaralılar Troçki'ye, Türk topraklarına girdiklerinde her yerin yakılıp yıkılmış ve terk edilmiş olduğunu, Makedon komitecilerin acımasızca silâhsız Türkleri katlettiklerini etrafı ateşe verdiklerini, Ermeni bölüğünde böyle şeylerin daha sıkı kontrol edildiğini, ancak yine de bazılarının kimsenin görmediği yerlerde Türkleri boğazladıklarını itiraf ediyordu³².

Osmanlı Devleti kayıtlarına göre de: “Antranik Ozanyan ve çetesi Rumeli'de, Edirne, Keşan, Malkara, Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) bîçare, âciz İslâm kadın ve çocuklarını boğazlamakta, sıbyan ve âciz ihtiyarları camilere doldurarak diri diri yakmakta ve İslâm mabetlerini kiliselere dönüştürmekteydi”³³. I. Dünya Savaşı'nda da Rusya ordusu hizmetinde gönüllü Ermeni alaylarının başında bulunan Antranik, emrindeki adamlarıyla Müslüman Türk ahaliye karşı zulüm ve katliamlar yapmaya devam etmiştir. 1918'de özellikle Nahçıvan ve çevresinde mezalimlerini sürdüren Antranik, gerçekleştirdiği bu hareketlerden dolayı, bizzat oradaki Ermeni kolordusu komutanı Nazarbekov (Nazarbekian) tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Ermeni makamlarının, Antranik'in yaptığı zulüm ve katliamları kabul etmesi ve hatta bu nedenle görevden alması dikkat çekici bir husustur³⁴.

7 Ağustos 1909'da resmen yürürlüğe giren Ahz-ı Asker Kanunu ile Gayrimüslimlere de fiilen askerlik yapma yükümlülüğü getirilmişti. Trablusgarp

³¹ Antranik Çelebyan, *aynı eser*, s. 153-154; İliya İliev, *aynı eser*, s. 377-378

³² LeonTroçki, *aynı eser*, s. 292.

³³ *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra* (Yayına Hazırlayan, Mehmet Kanar), Der Yay., İstanbul 2001, s. 79.

³⁴ Kolordu Komutanı Nazarbekov, Gümrü Müstakil Ermeni Komisyonu Başkanlığı'na gönderdiği yazıda Antranik için aynen şu ifadeleri kullanmaktadır: “Aldığım malumata göre emirlerime itaat etmediğinden dolayı kumandam altındaki kolordudan bütün müfrezesiyle 5 Haziran 1918 tarihinde tart edilen Antranik'in Nahçıvan havalisinde hakikaten birçok mezalim ve fecayi yapmakta olduğunu Türk kumandanlığına bildirmenizi rica ederim.” Ermeni komisyonu başkanı Tuğgeneral Trakopov'da bu bilgileri Türk tarafındaki Kazım Karabekir Paşa'ya iletmiştir. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 31, Sayı: 81, Ankara Aralık 1982, Belge No: 1883, s. 472-473; Justin McCarthy, *aynı eser*, s. 251.

ve Balkan Savaşları Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının sistemli olarak orduda görev yaptığı ilk savaşlar olmuştur³⁵. Ancak Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde yaşayan bazı Ermeniler, Balkanlar'da Hıristiyanlarla savaşmak istemedikleri gerekçesiyle askerlik yapmaktan kaçınmışlardı. Hatta sürekli isyanların görüldüğü Zeytun bölgesindeki Ermeniler Balkan Savaşı süresince Osmanlı Ordusu'na tek bir asker dahi göndermemişlerdi. Öte yandan Sırp ve Bulgar ordularına çok sayıda Taşnak ve Hınçak komitecisi gönüllü olarak katılmıştır. Elbette Osmanlı Ordusunda görev yapan sadık Ermeni vatandaşlarda olmuştur³⁶.

Sonuç

Büyük bölümü Osmanlı Ermenilerinden oluşan Bulgaristan ordusundaki Ermeni Birliğinin I. Balkan Savaşı'nda, Türklerin aleyhine düşmanla işbirliği yapması ve bizzat savaşa katılması Ermeni komitelerinin daha sonra çıkan I. Dünya Savaşındaki tutumlarının da habercisi olmuş, Osmanlı Devleti'ne karşı her türlü faaliyette yer alabileceklerini göstermiştir.

Savaş sırasında Gönüllü Ermeni Birliği'nin, Bulgar galibiyetinde Ermeni kaynaklarının abartılı bir biçimde iddia ettiği gibi önemli bir rolünün olmadığı da açıkça anlaşılmaktadır. Zaten Ermeni Birliği, Balkan Savaşı'nın en kanlı çarpışmalarının olduğu Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz ve Çatalca bölgelerinde değil, ciddi bir direniş göstermeden geri çekilen Yaver Paşa komutasındaki Türk Kırcaali Müfrezesi'ne karşı savaşmıştır. Ayrıca bu Türk kuvvetleri, daha Gönüllü Ermeni Birliği bölgeye gelmeden önce düzenli Bulgar kuvvetleri karşısında geri çekilmeye başlamıştır. Ermeni birliği bağlı bulunduğu Bulgar kuvvetleriyle birlikte Doğu Trakya'ya sevk edildiklerinde de, bölge zaten Bulgar kuvvetlerinin kontrolünde bulunmaktaydı. Gönüllü Ermeni Birliği Trakya'nın Marmara Denizi kıyılarında sadece devriye görevi yapmıştır. Onların yaptığı asıl faaliyet, buldukları bölgelerdeki Müslüman Türk ahaliye karşı zulüm ve katliamlarda bulunmak olmuştur.

³⁵ Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapma durumları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yay., İstanbul 2000.

³⁶ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki* (Çeviren Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan), Aras Yay., İstanbul 2005, s. 109.

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonucunda Müslüman Türk nüfusun çoğunlukta bulunduğu ve yaklaşık 5 asır hüküm sürdüğü toprakları da kaybetmesi, ayrılıkçı Ermeni komitelerine büyük bir cesaret vermiştir. Kendilerinin de silâhlı mücadele ve savaş yoluyla bağımsızlıklarını kazanacakları düşüncesini pekiştirmiş, Balkan savaşlarından 1 yıl kadar sonra çıkan I. Dünya Savaşı'nda da bu düşüncelerini tatbik etme imkânı bulmuşlardır. Ayrıca Balkan devletlerinin ittifak yaparak Osmanlı Devletini büyük bir hezimete uğratması, Ermeni komitelerinin aralarındaki ihtilâfları bir an önce terk ederek birlikte hareket etmeye teşvik etmiştir. Ayrıca komiteler Türklerin Balkanlarda nasıl hezimete uğradığını anlatan propaganda amaçlı bildiriler de hazırlamışlar ve bu bildiriler Bulgaristan'da Ermenice ve Türkçe harflerle basılarak Anadolu'ya sevk edilmiştir³⁷.

1878 Berlin Kongresi'nin sürüncemede bıraktığı iki önemli husus Makedonya ve Ermeni meseleleri idi. Balkan Savaşlarıyla Makedonya meselesinin Hıristiyanların lehine sonuçlanmış olması, sıranın Ermeni meselesinde olduğu psikolojisini güçlendirmiştir. Nitekim savaşın hemen ardından Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahatların yapılması amacıyla Ermeni komiteleri, Avrupa Devletleri ve Rusya'ya müracaat ederek siyasî girişimlerde bulunmuşlardır. Diğer taraftan da Avrupa'da yayın yapan Ermeni gazeteleri, 1878 Berlin Kongresi sonrasında da sık sık yaptıkları gibi, Doğu Anadolu'da Ermenilere Müslümanlar tarafından zulüm ve katliamlar yapıldığı yönünde yayınlar yaparak süreci hızlandırmaya çalışmışlardır.

I. BALKAN SAVAŞI'NDA BULGARİSTAN ORDUSUNDAKİ GÖNÜLLÜ ERMENİ BİRLİĞİ

ÖZET

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının hemen tamamını ve büyük oranda itibarını da kaybetmesine yol açmıştır. Bu savaşta, özellikle II. Abdülhamid dönemindeki yoğun Ermeni isyan ve

³⁷ Ermeni Komitelerinin Emelleri..., s. 79, 92.

ayaklanmaları sırasında Bulgaristan'a göç eden Ermenilerden oluşturulan yaklaşık 300 kişilik bir Ermeni Birliği de Bulgaristan ordusu saflarında yer almıştı. Ermeni Bölüğü, General Geneff emrindeki, Bulgar-Makedon komiteci ve çetecilerinden oluşturulan, yaklaşık 16 bin kişilik Gönüllü Makedonya-Edirne Tugayı'na bağlı olarak görev yapmıştır. Çalışmada Gönüllü Ermeni Birliği'nin yapısı ve faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Balkan Savaşı, Bulgaristan, Osmanlı Devleti, Antranik, Gönüllü Ermeni Birliği

EK: I

GÖNÜLLÜ MAKEDONYA-EDİRNE TUGAYI VE ERMENİ BİRLİĞİNİN KURMAY HEYETİ

Командването на 3-а бригада от Македонско-Едринския тугай

Makedon-Edirne Direnişinin III. Takımı ve Ermeni Gönüllü Birliği Kurmay Heyeti, Antranik soldan sağa altıncı kişidir.

Kaynak: İliya, İliev, "Çedata Na Armenskiya Narod Za Svobodata Na Bılgariya", Bılgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete, Sofya 2001, s.370.

I. BALKAN SAVAŞI'NDA BULGARİSTAN ORDUSUNDAKİ GÖNÜLLÜ ERMENİ BİRLİĞİ

EK:II

BATI TRAKYA'DA TÜRK KIRCAALI MÜFREZESİ'NİN ERMENİ GÖNÜLLÜ BİRLİĞİNİN'DE İÇİNDE BULUNDUĞU BULGAR KUVVETLERİYLE MÜCADELE ETTİĞİ BÖLGELER

Kaynak: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913), Cilt 2, Kısım 3, Ankara 1993, Kroki 50.

